

Het (on)geluk in Nederland te leven

Over vrijheid en gelijkheid in de verzorgingsstaat

Ad Boesten

Het (on)geluk in Nederland te leven

Over vrijheid en gelijkheid in de verzorgingsstaat

Boesten, A.; Het (on)geluk in Nederland te leven. Over
vrijheid en gelijkheid in de verzorgingsstaat; 2015

Trefwoorden: ethiek, autonomie, politiek, bestuur,
verzorgingsstaat, vrijheid, gelijkheid, rechtvaardigheid,
respect voor menselijke waardigheid

NUR 600, 805, 825, 860

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j^o, -besluit van 27 november 2002, Stb. 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB). Correspondentie inzake overneming of reproductie richten aan de auteur.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, in fotokopie of anderszins zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

© M.A.J. Boesten, 2015
www.adboesten.nl

Inhoud

Inhoud.....	5
Voorwoord	7
Samenvatting.....	11
Inleiding	13
Deel I: Staat en maatschappij	21
1. Normale misstanden. De beheerste chaos van een complex systeem.....	23
2. Sigaren uit eigen doos. Goed leven en de maatschappelijke en politieke voorwaarden ervoor.....	35
3. Leven in de slechtste van de beste werelden. Het verduisterde bewustzijn en de tragiek van het nut van het algemeen.....	53
Terugblik op deel I	65
Deel II: Levensterreinen.....	67
4. Zorg en voorzieningen voor gezondheidsrisico's	69
5. Werkzekerheid, -inhoud, -beloning en -omstandigheden	81
6. Voorzieningen voor risico's op het terrein van veiligheid en gezondheid bij het werk.....	93
Terugblik op deel II.....	109
Terug- en vooruitkijkend.....	111
Noten	121

Dankbetuiging

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij het soelaas dat het Nederlandse belastingstelsel mij bood. In een tijd waarin de verdien capaciteit voor onderzoek en publiceren door externe omstandigheden grotendeels wegviel heb ik dankzij de kostenaf trek onafhankelijk kunnen blijven werken zonder mijn andere taken en plichten tekort te doen.

Voorwoord

Schrijvers, academici en kunstenaars zijn de universele amateurs, ‘liefhebbers’ van algemene sociale en morele vraagstukken waarmee de samenleving worstelt¹. Zij missen weliswaar het inhoudelijke verstand van zaken waarop hun critici zich beroepen en waar de wereld voor een belangrijk deel op drijft, maar zij zijn ‘specialisten’ op een andere manier. Zij hebben de vrijheid en de moed om kritische vragen vanuit een ander kader te stellen, toestanden te verbeelden, complexiteit te analyseren en morele waarden toe te passen op concrete situaties.

“Vijfennegentig procent van de Nederlandse filosofen, de ethici inclusief, heeft nog nooit iets gepubliceerd over onderwijs, zorg, verantwoordelijkheid in organisaties, humaniteit in gevangenissen, duurzaamheid en milieu, laat staan over de houdbaarheidsdatum van de Nederlandse democratie. Het excuus was: “daar mogen wij helemaal niet over schrijven”, stelde Joep Dohmen, emeritus-hoogleraar ethiek.

Behalve dat ik een boek heb geschreven over beroepsrisico’s heb ik bij die vijfennegentig procent behoord. Zelfs toen ik al jaren zelfstandig onderzoek deed en publiceerde over hoe goed te leven, bleef mijn bijdrage aan de maatschappelijke en politieke implicaties van autonomie en zelfrespect gering. Ooit was ik van mening dat een overheid noodgedwongen een compromis moet sluiten tussen dwang en begunstiging, tussen vrijheid en gelijkheid van burgers. Want ja, is het niet zo dat mensen streven naar maximalisatie van behoeftebevrediging en naar behartigen van egocentrische belangen? En is het niet zo dat het onttrekken van middelen aan burgers en het opleggen van verantwoordelijkheid en verplichtingen met veel weerstand gepaard gaan?² Een interessante wending in mijn denken bood de discussie met de overheid over faciliteren voor een stichting ter bevordering van kennis over

goed leven.³ Pas jaren later en na mijn boeken over goed leven kwam ik tot het inzicht dat je een brug kunt leggen tussen individuele en politieke ethiek.⁴ Pas toen ik dankzij o.a. Ronald Dworkin eenmaal een gedeeld belang tussen politiek en levensinrichting onderkende, kon ik zien hoe absurd sommige opgelegde beperkingen voor een autonome levensvoering zijn en hoe schrijnend de verdeling van algemene middelen vaak uitpakt voor de voorwaarden om een goed leven te leiden. Dat betekende een quantum-sprong in mijn denken, vergelijkbaar met die van Einstein die de tijd als vaste variabele zelf variabel maakte.

Noch mijn filosofie-opleiding, noch mijn ervaring als beleidsmaker in het openbaar bestuur laat het excuus toe dat ik niet over politieke en maatschappelijke kwesties mag schrijven, integendeel. De opleiding en ervaring hebben echter niet tot het nieuwe inzicht bijgedragen. Pas door eigen ervaringen ben ik als een soort ‘action research-filosoof’ materiaal gaan verzamelen en kwam ik tot de slotsom dat ik niet meer politiek-vrijblijvend over geluk of persoonlijk leven kon schrijven.

Toch heeft een harde confrontatie met de (veranderde) realiteit, gepaard aan toegenomen kennis en inzicht er voor gezorgd dat ik een socratische taak op me ben gaan nemen. Wat zou het voor leven zijn wanneer ik alleen leuke dingen zou doen en wanneer wat ik zie en kan doen zou verloochenen?⁵

Uit dat samenstel van factoren is langzamerhand de overtuiging ontstaan dat ik grip wil krijgen op de werkelijkheid met datgene wat ik het beste kan, ook al word ik daar naar conventionele maatstaven ongelukkiger van. Daarmee was het lezen, kennis nemen en beschrijven een vorm van werk geworden, een project met een begin en vooralsnog geen duidelijk einde. Aan de ene kant werd ik geconfronteerd met een enorm complex systeem van voorzieningen, marktwerking, maatschappelijke invloeden,

bestuur en toezicht, en aan de andere kant met de interpretatie, acties en beleving van ieder afzonderlijk in alle rollen die er bestaan in dat systeem. Iedereen deed zo'n beetje wat haar of hem goed dunkte en gebruikte wat hem of haar uitkwam of waar men behoefte aan had. Eén overkoepelend verklarings- en sturingsmodel was er klaarblijkelijk niet.

Er waren wel intelligente en goed-doordachte aanzetten in de politieke filosofie en maatschappijethiek. Ik kwam tot de conclusie dat ik er zelf een te fragmentarische en utilistische ethiek erop na hield. In mijn vroegere denken en boek ging het bijvoorbeeld meer om aantallen levensjaren of geredde levens, dan om de menselijke waardigheid.⁶

Tot voor kort heb ik niet veel op gehad met gelijkheid en rechtvaardigheid. De filosofie over rechtvaardigheid had weinig aandacht voor andere waarden en filosofen waren vooral bezig met technische kwesties, los van een integratie met andere waarden. Het alledaagse gebruik van gelijkheid sprak mij niet aan vanwege de willekeurige vrijheidsbeperking die in de praktijk van de toepassing van gelijkheid wordt opgelegd. Het begrip vrijheid vond ik in de praktijk te ruim gehanteerd in het opzicht van eigenbelang en te nauw in de verantwoordelijkheid tegenover anderen.⁷

In die abstracte betekenis van gelijke waarde van ieders leven kwam ik tot een andere interpretatie van rechtvaardigheid.

Een belangrijke houding bij beschrijven en analyseren vond ik in de parrhèsia, die volhardend de vraag naar de waarheid stelt en die vraag verbindt met de politieke context en het morele kader, dat die waarheid mogelijk maakt en begrenst met als doel het onaflatend in twijfel trekken van de realiteit om haar te toetsen aan hoe zij zou moeten (de moraal) of kunnen (de maakbaarheid) zijn⁸.

Mijn inspiratie en motivering lag in de houding van directe beleving en expressie van de waarheid.

Samenvatting

Zonder hiermee ook maar iets te willen veranderen aan de productie en omvang van middelen luidt mijn conclusie over de praktijk, na een representatieve rondgang door de publieke instellingen dat een integere en consequente toepassing van respect voor de persoonlijke levensinrichting in de politiek een enorm verschil kan maken in het individuele leven. Persoonlijk leven verdient het om doelen na te streven zonder wezensvreemde beperkingen of verplichtingen opgelegd te krijgen, om bindingen aan te gaan in volle overtuiging en publieke middelen voor negatieve omstandigheden te kunnen inzetten zonder knagend besef van over- of onderbedeeld te zijn. In dat kader heb ik weinig humane en waardenvrije modellen en beleid aangetroffen die goed leven en politiek-filosofische rechtvaardigheid integreren. Er is niet zoiets als een morele collectieve rationaliteit die bij voorbaat kan bepalen wat mensen voor zichzelf moeten kiezen en ontwikkelen. En er is niet zoiets als een concreet einddoel waarnaar mensen moeten streven of een uitkomst die zij kunnen verwachten. Voor sommige mensen is het moeilijk te aanvaarden dat de politiek geen ethische inhoud voor goed leven propageert en geen essentiële levenstaken overneemt. Toch is dat een vorm van politiek bedrijven die velen kunnen accepteren en die het meeste respect voor individuele authenticiteit toont. Laten leven is het enige en juiste inhoudelijke desideratum voor de politiek. Leven in een land met een rechtvaardige politiek en bestuur is een desideratum voor goed leven.⁹

Inleiding

Concepten

In dit boek ga ik uit van het persoonlijke leven als eenheid van bevoegdheden en verantwoordelijkheden in zijn relatie tot anderen en de maatschappij als geheel. In deze tijd en wereld vloeien daaruit inzichten voort met een breder maatschappelijk, politiek en bestuurlijk bereik. De inzichten zijn ontleend aan de filosofie in de verhouding tot de persoon. De methode stamt uit de kritische filosofische bevraging van de realiteit, zonder te willen doorgaan voor een afgerond werkstuk.

Mensen hebben verschillende soorten beweegredenen, die ik onderscheid in wat zij graag willen voor hun biologische en psychologische welzijn zoals vrij zijn van pijn, ziekte, honger en gebrek en in wat zij belangrijk vinden voor hun leven als eenheid van zin en waarde. Die beide soorten hangen samen omdat zij elkaar over en weer positief of negatief beïnvloeden. Een redelijke mate van bevrediging van de behoefte aan voedsel, onderdak en medische zorg is een onderdeel van wat mensen verlangen voor een goed leven. En als zij het belangrijk vinden om te leven in een menswaardige omgeving, zullen ze daar doorgaans in concrete toestanden en gebeurtenissen naar streven.

De beide soorten kunnen elkaar niet vervangen, zij zijn niet verwisselbaar. Het enige wat we kunnen doen is accepteren dat ze naast elkaar bestaan en een eigen bestaansrecht hebben.

Het principe waar we op moreel en politiek terrein van uit dienen te gaan, is dat het menselijk bestaan in zichzelf de meest omvattende en belangrijke uitdaging is die vaardigheid vereist en dat resultaten, prestaties, gebeurtenissen en standen van zaken in de werkelijke wereld een aanwijzing kunnen vormen voor een goed leven. Een leven kan goed zijn, zelfs

als het geen effect heeft op objectieve toestanden, objecten en loop der dingen.¹⁰

Principes

Ik baseer mijn keuze en uitwerking van politieke principes op de overtuiging dat veel mensen ervoor kiezen om hun leven goed te doen zijn in plaats van verknoeid of vergeefs én dat zij ervoor kiezen dat ook anderen de mogelijkheid moeten hebben om de eigen ambities, wensen en mogelijkheden in hun leven tot uitdrukking te brengen. Korter gezegd: ieder leven is objectief even belangrijk en dit belang komt een objectieve zorg voor humane persoonlijke waarden toe.

Gelijke mate van aandacht en zorg voor een ieder is de speciale deugd van hen die boven ons gesteld zijn. Daarvoor ga ik uit van de principes gelijkheid en vrijheid.¹¹ Op de eerste plaats is er het principe van verdelende rechtvaardigheid van publieke goederen. Op de tweede plaats is er het principe van de vrijheid, tot uitdrukking komend in respect voor de persoonlijke bevoegdheid om van het leven een geslaagd leven te maken. In de politieke filosofie wordt een onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid gemaakt. Positief staat dan voor kunnen doen wat je wilt en negatief voor het terrein dat vrij is van inmenging zonder de waardigheid aan te tasten. Zij zijn niet geheel van elkaar te scheiden. Heb ik bijvoorbeeld de positieve vrijheid om iemand te pesten? Dat gaat in tegen de negatieve vrijheid van de gepeste. Toch overweegt soms wat we noemen de ethische soevereiniteit. Of en hoe je mag pesten valt te bezien in het kader van een samenloop van negatieve en positieve aspecten van vrijheid.

Wat men vaak in het spraakgebruik onder vrijheid verstaat is een vrijheid, los van verantwoordelijkheid voor anderen of voor de gemeenschap, zoals de 'vrijheid' van belastingontduiking en snelheidsovertreding. Een collectief opgelegde beperking of gedrag is in zichzelf geen aantasting van

iemands morele handelingsruimte en geen vrijheidsberoving in individueel-ethische zin. Dus het dragen van gordels of het beperken van alcoholgebruik in het verkeer is niet per se strijdig met iemands vrijheid. Integendeel, vaak beschermt het ingrijpen de negatieve vrijheid.

In een politieke gemeenschap moeten de structuur, taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden van degenen die boven ons gesteld zijn een afgeleide zijn van de gelijke waardigheid van ieder en van ieders persoonlijke bevoegdheid en verantwoordelijkheid. Dat is de uitwerking die politiek-ethisch aan de interpretatie van vrijheid en gelijkheid moet worden gegeven.

Als het doel van de overheid is de levens van burgers beter te maken, is de verdeling van publieke goederen het middel. Op politiek terrein spelen zaken als vrijheid en gelijkheid van hulpbronnen. Met hulpbronnen bedoel ik persoonlijke en externe gegevens die een mens in kan zetten om met behulp van zijn invloed en vaardigheden een goed leven te leiden. Vandaar de keuze voor verdelende rechtvaardigheid van zorg en aandacht voor hulpbronnen bij de levensinrichting en –uitvoering.

Daarbij levert het principe van gelijke aandacht in combinatie met hulpbronnen een ‘maximin’-bijdrage aan de existentie als mens. Dat maximale van het minimum moet ik uitleggen.

Met minimale bijdrage bedoel ik dat de autonomie zoveel mogelijk intact blijft. Essentiële levenssterreinen en –beslissingen zijn bijna absoluut onaantastbaar. Met maximale hulpbronnen bedoel ik dat ernstige handicaps en onvoorzienbare beperkingen zoveel mogelijk worden gecompenseerd. Doel hierbij is een gelijke handelingsruimte voor iedereen in het ideale geval.

Bij die minimale invloed op de eigen levensvoering ontstaat onmiddellijk een probleem. Welk onderscheid moet een politieke theorie maken tussen wat wel en wat niet eigen regie in belangrijke levensaangelegenheden is? En hoe moet

zo'n onderscheid in de praktijk worden toegepast? Teveel overheidshulp betekent dat de staat een geluksmachine is in de termen van premier Rutte. Als de overheid zonder overleg en onderscheid belangrijke levenstaken overneemt door die te financieren of diensten te leveren, treft haar het verwijt van mensen afhankelijk te maken en leven we uiteindelijk in een land van verslaafden.

Als mensen zich, wanneer de maatschappij barrières opwerpt die in strijd zijn met respect voor het individu, moeten invechten zoals premier Rutte dat noemt, ontstaat er een grimmige maatschappij waarbij alles afhangt van het vermogen om iets te verwerven en het te verdedigen wanneer je het bezit. In een maatschappij waarin geen speelveld en spelregels worden gehandhaafd kunnen mensen de beschikking over middelen en vermogens verliezen die ze in een rechtvaardige maatschappij bezitten. Bij een ongelijke verdeling van algemene middelen ontstaan verschillen tussen wat mensen kunnen doen met hun (tijd van) leven.

Van groot belang bij de toepassing van deze theorie is de eigen invloed en verantwoordelijkheid.¹² In mijn andere boeken heb ik beschreven wat tot beïnvloedbaarheid behoort en welke vaardigheden en toerekenbare keuzen tot een goed leven leiden. Een politiek ideaal tracht de verschillen tussen mensen te verkleinen en gelijkheid van hulpbronnen te bevorderen, bijvoorbeeld door gehandicapten te helpen een eigen inkomen en baan te verwerven. Het is per se niet de bedoeling dat wat tot het karakter gerekend wordt veranderd of ontwikkeld wordt. In tegenstelling tot politieke idealen die het welzijn of de capaciteiten beïnvloeden is de gelijkheid van hulpbronnen strikt neutraal ten opzichte van iemands levensvoering en persoonlijkheid. Een levensovertuiging of geneigdheid kan in deze zin dan ook geen handicap zijn. Hulpbronnen en handicaps stellen ons in staat of beperken ons om te doen wat we willen doen, niet om te willen wat we moeten willen. Dat laatste is het domein van de authenticiteit

in de speciale betekenis van vrije, ongehinderde keuzes maken en bindingen aangaan.

Tot de basisvrijheden reken ik als minimum de vrijheid van geweten, persoonlijke binding, mening, levensbeschouwing, keuze bij belangrijke aspecten van het persoonlijk leven, zoals familieaangelegenheden, seksuele privacy, lichamelijke integriteit, veiligheid, werk en gezondheid.

Voor de overheid resulteert de benadering van een maximum-bijdrage bij een minimale beïnvloeding aan het individuele bestaan in de voorwaarde van gelijke zorg voor burgers in de ruime zin die de persoonlijke vrijheden met zich meebrengen.

Ik leg de nadruk op de plaats voor humane waarden in het politieke handelen en zal ook veelvuldig de verschillen en overeenkomsten tussen theorie en praktijk laten zien. Vragen die rijzen zijn bijvoorbeeld: vormen welvarende democratieën als de Nederlandse een garantie voor de individuele beleidsruimte om het leven in te richten en een fatsoenlijk leven te leiden?

Ik ben me ervan bewust dat ik geen verdere theoretische fundering lever van de principes die ik als basis voor mijn visie op politiek, bestuur en samenleving bied. Wel zal ik zijdelings en wanneer dat praktisch aan de orde komt melding maken van politieke theorieën. De nadruk ligt in dit boek vooral op de praktijk en toepassing van de theorie.

Ik hoop in dit boek aan te tonen dat een rechtvaardige samenleving er in belangrijke opzichten anders uitziet dan de huidige. De slechtste van alle werelden zou in mijn benadering die wereld zijn waarin mensen gedwongen worden tot een levenspatroon dat het hunne niet is, oneigenlijke (teveel of te weinig bijvoorbeeld) hulpbronnen krijgen en tevens worden blootgesteld aan van buiten komend onheil dat zij niet op eigen kracht kunnen de baas blijven.